

Kohlhouders

door de
eeuwen
heen

Als archeoloog en etnograaf schreef ik recentelijk een boek over de geschiedenis van kohlcontainers: de flessen, potten en zakjes die gebruikt worden om zwarte oogmake-up in te bewaren. *Paint it, Black* is – tot mijn verbazing – het eerste boek in zijn soort. Want hoewel kohlhouders met name in faraonisch Egypte veelvuldig voorkomen, is er nooit eerder een boek verschenen over dit onderwerp. Ik onderzoek niet alleen de verschillende vormen van kohlcontainers door de eeuwen heen, maar ook waarom de kohlhouders hun specifieke vormen hebben en wat die vormen symboliseren.

Standaard Islamitische kohlhouder die als herinnering aan de pelgrims-tocht uit Mekka wordt meegenomen. Deze is gebruikt in Egypte en is ongeveer 70 jaar oud (12 cm).

1. Antiek glazen flesje uit China dat in een kussenvormige kohlhouder uit Egypte is gebruikt als compartiment om de kohl in op te slaan (5 cm).

1

2

2. Voorbeeld van de veelvormigheid van kohlhouders. Antiek zilveren kohlhouder uit Yemen, o.a. versierd met belletjes en gegraveerde decoratie. Het voorwerp werd schoongewassen verkocht in een netwerk van antiekhandelaren (14 cm).

3. Antieke kohlhouder uit Jordanië versierd met borduurwerk, munten en kralen in het Jordanian Museum of Popular Tradition in Amman (± 20 cm).

3

Als je kohlhouders onderzoekt, de specifieke vormen wilt begrijpen en in de tijd wilt kunnen plaatsen, blijkt al snel dat de wens om een typologie van kohlhouders te maken heel lastig te verwezenlijken is. Dat heeft alles te maken met het karakter van de voorwerpen. In veel culturen is de kohlhouder namelijk een gebruiksvoorwerp dat spontaan ontstaat en vaak als huisvuil wordt gefabriceerd met materialen die voorhanden zijn. Zo kan het zijn dat een kohlhouder (deels) wordt gemaakt van een hergebruikt voorwerp (een leeg medicijnflesje bijvoorbeeld) dat daarna wordt gedecoreerd of wordt geïncorporeerd in een ander

voorwerp, waarna het pas de uiteindelijke vorm als kohlhouder krijgt.

In veel delen van Noord-Afrika wordt de kohlhouder *makhallas* genoemd. Vaak bestaat een *makhallas* uit verschillende materialen. Kralen, schelpen, leer, textiel of knopen worden gebruikt om de kohlhouder prachtige decoraties te geven. De decoratie wordt aangebracht in patronen die symbolen vormen waaraan magische krachten worden toegeschreven. De kwaliteit van het eindproduct is afhankelijk van de skills van de maker. En zoals geborduurde kledingstukken in het Midden-Oosten voor jonge vrouwen vaak een proeve van bekwaamheid zijn, kan iets vergelijkbaars ook worden vermoed bij kohlhouders. Al met al is de hierboven geschetste situatie bepaald geen garantie voor eenvormigheid of continuïteit in vormen en typen. Dat maakt het opstellen van een typologie heel lastig. Maar er zijn ook positieve kanten aan deze kenmerken. Wat ik hierboven

beschrijf staat garant voor een schitterende veelvormigheid, de mogelijkheid om makers te traceren en te genieten van de spontaniteit van deze voorwerpen. Daarnaast zijn er wel degelijk streken en culturen waarin kohlhouders niet worden gemaakt in een traditie van huisvuil, maar juist door hooggekwalificeerde ambachtslieden, zoals juweliers, glasproducenten of houtsnijders. Dat is dan ook de reden dat het uiteindelijk – enkele variaties daargelaten – wel degelijk lukt typen kohlhouders aan bepaalde regio's toe te wijzen, en dat het bovendien gelukt is om de productie van kohlhouders toe te kennen aan specifieke culturele 'domeinen'.

4

4. Voorbeeld van de veelvormigheid van kohlhouders. Antiek leren kohlhouder uit de Maghreb. Het leer is aan de onderzijde van het voorwerp gekleurd. Resten van kohl werden nog aangetroffen aan de binnenzijde (8 cm).

5

5. Oud-egyptische kohlhouders van plantaardig materiaal met daarop aangebrachte hiërogliefen die de inhoud verklaren, uit het graf van Kha (1400 v.Chr.), Museo Egizio in Turijn (± 15 cm).

6

6. Oud-egyptische kohlflles van glas met de naald er nog in, uit het graf van Kha (1400 v.Chr.), nu in het Museo Egizio in Turijn (± 15 cm).

De culturele domeinen van kohl

Wat ik persoonlijk het meest waardeer aan kohlhouders is het feit dat ze niet allemaal door hooggekwalificeerde ambachtslieden zijn gemaakt (hoewel dat in sommige streken wel het geval is), dat de voorwerpen een bepaalde spontaniteit in zich hebben en dat ze heel praktische gebruiksvoorwerpen zijn, horende bij verschillende culturele uitingen of domeinen. Ik heb in mijn onderzoek geprobeerd deze verschillende culturele domeinen te typeren. Om het wat concreter te maken: in de Palestijnse regio worden kohlhouders als kus-sentjes gemaakt van stof. Deze stof is vaak gedecoreerd met borduurwerk en dezelfde

elementen (kralen en munten) die ook op kleding worden aangetroffen. Dat doet vermoeden dat de kohlhouders uit Palestina horen bij het culturele domein 'kostuum of klederdracht'. Zodra ik hier dieper op inging bleek zelfs dat in sommige gevallen panelen van jurken waren hergebruikt voor het maken van kohlhouders. De kohlhouder of mukhuleh uit deze regio werd gemaakt als onderdeel van de uitzet van vrouwen, evenals hun kledingstukken. Hier worden bovendien relatief grote (soms tot 25 cm lange) kohlhouders gemaakt. Ook dit heeft een logische reden, zo bleek. Kohlhouders zijn hier onderdeel van de huwelijksrituelen en met deze grote kohlhouders wordt gedanst tijdens de huwelijksviering. Dit geeft de mogelijkheid om op een bepaalde manier te kijken naar kohlhouders en ze op nog meer manieren te appreciëren. Je zou bijvoorbeeld als hypothese voor toekomstig onderzoek kunnen stellen dat, kijkend naar een oude cultuur, de

vorm en materialen die zijn gebruikt iets kunnen vertellen over gebruik, culturele domeinen of rituelen. Met die gedachte ben ik dan ook verder gegaan met het bestuderen van faraonische kohlhouders.

Up close en personal

Daarnaast laat de wijze waarop kohlhouders gemaakt zijn, bijna bij alle verschillende typen zien dat het heel persoonlijke voorwerpen waren. Persoonlijke voorwerpen die gewaardeerd werden om diverse redenen. Soms worden ze als sieraad gedragen, als huisamulet opgehangen aan de muur, of als voorwerp gebruikt in huwelijksceremonies. Ze dragen zo een persoonlijke herinnering met zich mee en worden bovendien dagelijks

7. Oud-egyptische kohlhouder met een afbeelding van de god Bes, de godheid die waakt over het huis, moeders en kinderen. (6 cm)

8. Antiek zilveren kohlhouder uit Baluchistan met bloemvormen en motieven, Pakistan/Iran. (9 cm)

Foto: Metropolitan Museum of Art, New York

7

8

9

gebruikt. Een goed voorbeeld zijn kohlhouders uit West-Afrika en de Maghreb. Hier worden vaak leren kohlhouders gebruikt die al dan niet versierd zijn met kralen en leren franjes. De kohlhouders worden op hun beurt vaak verwerkt in sieraden, in kettingen in dit geval. Of ze worden tussen de verschillende lagen kleding gedragen en weggestoken, letterlijk dicht op de huid van de eigenaar. Deze mate van persoonlijk bezit is een belangrijke waarde die aan de kohlhouders wordt toegewezen. In Oman worden schitterende zilveren kohlhouders gemaakt die bij het domein van sieraden horen en op die manier (net als sieraden dat doen in die cultuur) fungeren als status-

symbool voor de eigenaar en tevens een economische waarde vertegenwoordigen. Het zijn deze waarden die me ertoe hebben gebracht om biografieën te schrijven van de individuele kohlhouders in mijn persoonlijke collectie. Dit vormt een belangrijk onderdeel van mijn boek. In een catalogus heb ik de verschillende waarden beschreven die waarschijnlijk door de tijd heen aan de kohlhouders werden toegekend, hoe ze van waarde en soms van betekenis zijn veranderd en welke rol ze spelen in mijn collectie. Een persoonlijk relaas van de voorwerpen.

Ter bescherming van het oog

Het woord amulet is in het vorige al ter sprake gekomen; in veel gevallen hebben de kohlhouders een apotropeïsche [red.: onheil afwerende] werking. De vormen, de materiaalkeuze en de decoratieve patronen of elementen spelen daarbij een belangrijke rol. Munten rinkelen en schitteren op onnavolgbare wijze

en weren op die manier het Boze Oog. In het zuiden van Egypte en in de Nijlvallei wordt rond het containerflesje waar de kohl in zit, een leren kussentje gemodelleerd. Dit kussentje is meestal gedecoreerd met een kralennet. Vaak is onderaan het opengewerkte net een franje met kaurischelpen aangebracht. Zoals de Latijnse naam *Monetaria moneta* doet vermoeden is de kauri een van Afrika's oudste valuta. Het is bovendien een sterk symbool voor vrouwelijkheid, vruchtbaarheid, geboorte en rijkdom en wordt om die reden vaker verwerkt in zowel juwelen als amuletten. In de Siwa oase van Egypte, worden weer heel andere vormen van kohlhouders gebruikt. Hier wordt een

9. Antiek zilveren kohlhouder uit Yemen in de vorm van een aangepaste dugag-kraal (8 cm).

10. Antiek leren kohlhouder uit de Maghreb waarbij duidelijk te zien is dat het zwarte kohl het leer verkleurd heeft. Het voorwerp is versierd met glazen en plastic kralen (19 cm).

11. Typische tankult, bestaande uit een met leer bekleed riet uit Siwa (68 cm).

rieten koker omwikkeld met (rood) leer en daarna gede-coreerd met borduurwerk. Deze kohlhouder wordt *tankult* genoemd. Op het leer zijn knopen van parelmoer aangebracht die het oog van de zon symboliseren. Kwasten zijn aan twee kanten van de tube aangebracht en verfraaien ook de leren strips aan de onderkant van de tankult. De kleuren die in de tankult worden gebruikt symboliseren de verschillende stadia in het rijpingsproces van dadels. De dadelteelt is de belangrijkste bestaansbasis in Siwa. Deze kohl containers worden als amuletten in de huizen gehangen en maken onderdeel uit van de bruidsschat. Ook in de Oudegyptische kohlhouders zijn dergelijke

referenties aanknopingspunten voor toekomstig onderzoek naar een beter begrip van de rol die kohlhouders speelden in deze oude samenleving. Op deze Oudegyptische artefacten worden bijvoorbeeld goden afgebeeld die duidelijk verwijzen naar de gevaren waarvoor bescherming werd gezocht.

Even divers als de kohlhouders

Hoewel ik in dit artikel voor het gemak één woord – kohl – gebruik om deze oogmake-up te benoemen, is de samenstelling van kohl allesbehalve eenduidig. Kohl is een Arabisch leenwoord dat vrij vertaald kan worden als ‘het verfraaien van de ogen’. Door de millennia heen zijn er veel verschillende materialen gebruikt om kohl mee te maken. Van stenen die vermalen werden tot poeder, tot roetaanslag van kaarsen dat werd opgevangen. In vroegere tijden werd malachiet of koperoxide gebruikt of galena (een loodsulfide). Ook heden

ten dage wordt galena nog gebruikt als make-up. Het is zelfs zo dat de materialen niet eens in alle gevallen een zwart poeder produceerden, ook de kleuren blauw, groen, bruin en grijs zijn teruggevonden. Uiteraard zijn de recepten die voor kohl zijn overgeleverd enorm gevarieerd en soms zelfs wonderlijk. Kohl werd en wordt tevens gebruikt vanwege de medicinale werking. Daarbij werd er aan materialen en aan specifieke bereidingswijzen bovendien een magische bescherming toegeschreven. Dit heeft gezorgd voor een variatie in receptuur, waarin manieren van vergaren van materialen, specifieke bereidingswijzen en vreemd ogende toevoegingen worden beschreven. Zo

12

13

14

12 t/m 14. Zuid-Egyptische antieke kohlhouders gedecoreerd met glaskralen en munten (resp. 25, 5, 21 en 25 cm).

Paint it, Black
a biography of
kohl containers
door Jolanda Bos
is te koop via
de webshop
van de uitgeverij
BLKVLD:
www.blikvelduitgevers.nl/product-page/paint-it-black

worden de unieke omstandigheden geschetst die idealiter moeten worden gecreëerd om bepaalde werkingen van kohl te kunnen bewerkstelligen. Dat dit een nog altijd levende traditie is, werd mij duidelijk toen ik lezingen ging geven over het onderwerp. Het publiek vertelde mij soms over de voor hem of haar bijzondere ervaringen met het dragen van kohl, zoals de ervaring dat het aanbrengen van kohl helpt om in extreme hitte het hele lichaam te koelen. In ieder geval is het zo dat door de eeuwen heen kohl zowel door mannen als door vrouwen en kinderen werd gebruikt om diverse redenen. In de islam, wordt kohl soms geassocieerd met de *Kaaba*, de heilige steen in Mekka

en aangebracht na het bidden. In grote delen van Noord-Afrika wordt kohl op de ogen en de wenkbrauwen van baby's aangebracht, vlak na hun geboorte. Dit geeft het kind kracht en een persoonlijk amulet om het kwaad te weren.

De rijke traditie van kohl

Sinds de oudheid is in de West-Aziatische en Noord-Afrikaanse regio het accentueren of opmaken van de ogen met kohl een belangrijke traditie. Dit gebruik waarschijnlijk al in de bronstijd en bestaat nog steeds. In alle gevallen, in het heden en in het verleden, werd het materiaal verpoederd en bewaard in containers. De kohl werd – al dan niet vermengd met water, olie of vet – aangebracht op de ogen met behulp van een dun staafje, dat tegenwoordig ook wel 'de Naald' wordt genoemd. De naald verschijnt in de 'kohl-set' voor het eerst rond 1800 voor Christus, in Egypte. Heden ten dage zijn het soms schitterend

bewerkte zilveren stokjes. Voorwerpen die met deze make-up te maken hebben, spelen door de hele geschiedenis heen een belangrijke rol. Vormen blijven enige tijd hetzelfde en verdwijnen dan om plaats te maken voor nieuwe vormen. Het uiterlijk van de containers past soms bij een cultureel domein of traditie. Vaak hebben de kohlhouders verschillende compartimenten waarin ook verschillende soorten kohl kunnen worden bewaard. Dat was in het oude Egypte het geval en dat is nog steeds zo. Kohl containers zijn de materiële weerslag van de rijke en gevarieerde traditie van het gebruik van kohl.

* Jolanda E.M.F. Bos-Beukenholdt is archeoloog, etnograaf en schrijfster van diverse boeken en publicaties.